

De melancholie van het verzet

Mari Alföldy

Vertalersgeluktournee 2017

Wie vaker een Hongaars boek leest, heeft het zich vast wel eens met mij afgevraagd: wat is dat toch met die Hongaarse boeken die tientallen jaren na hun oorspronkelijke verschijning ineens populair worden in de rest van de wereld?

Sommigen van u hebben vast *Gloed* van Sándor Márai gelezen, een boek dat oorspronkelijk in 1942 was verschenen en in de jaren '90 enorme oplages haalde in Italië en Duitsland, waarna het in 2000 in het Nederlands uitkwam en ook hier enthousiast werd ontvangen.

De melancholie van het verzet verscheen in 1989 en na een vrijwel onopgemerkt gebleven Duitse vertaling in de jaren 90 werd het pas in 2000 in het Engels vertaald en in 2016 in het Nederlands. Daarmee houden de vergelijkingen tussen beide boeken overigens ook wel op: waar Márai een traditioneel verhaal vertelt, eist Krasznahorkai meer van zijn lezers, al was het maar door de enorm lange zinnen.

Met dit boek heb ik een lange geschiedenis. In 2002 ben ik gevraagd de ondertiteling te verzorgen van *Werckmeister Harmonies* van de Hongaarse filmmaker Béla Tarr. Om de teksten van de scènes beter te kunnen plaatsen schafte ik het boek aan, en hoewel ik aanvankelijk helemaal niet aangetrokken werd door een boek dat volgens berichten tamelijk deprimerend was, vond ik Krasznahorkai's tekst geniaal.

Aangezien je als vertaler uit een 'kleine' taal ook als onbezoldigd literair agent functioneert, ben ik al gauw begonnen bij uitgeverij Wereldbibliotheek te leuren met dit boek. Ik had een leesrapport geschreven en een fragment vertaald, maar toch bleven mijn pogingen jarenlang zonder succes.

In 2011 kreeg ik van uitgeverij Wereldbibliotheek (die overigens ook Márai uitgeeft) opdracht om Krasznahorkai's eerste roman *Satanstango* (1985) te vertalen, waarvan overigens in 1987 een fragment was verschenen in een Hongaars nummer van het inmiddels ter ziele gegane literaire tijdschrift *Bzzzletín* – reacties van uitgeverij of wie dan ook waren uitgebleven..

Die vertaling (verschenen in 2012) is goed ontvangen, en ik was dan ook erg blij toen ik in 2014 gevraagd werd om *De melancholie* te vertalen.

De melancholie van het verzet (*Az ellenállás melankóliája* in het Hongaars) is de tweede roman na *Satanstango* van de in 1954 geboren schrijver. Later schreef hij boeken die geïnspireerd waren door zijn reizen, met name door het Verre Oosten.

In zijn laatste boek, het in 2016 verschenen *De terugkeer van Baron Wenckheim* keert hij zelf ook terug naar de plaats en de sfeer uit *Satanstango* en *De melancholie*, waarmee de drie boeken een soort trilogie vormen. Baron Wenckheim bevat allerlei verwijzingen naar *De melancholie*, en ook de naam van de hoofdpersoon moet oplettende lezers bekend voorkomen: Wenckheimboulevard was in *De melancholie* de straat waar meneer Eszter woonde. Wenckheim is overigens een bestaande naam van een adellijke familie van grootgrondbezitters in Krasznahorkai's geboortestreek in Zuidoost-Hongarije. Zoals gezegd is de auteur nu bezig met een uitgestelde opmars in West-Europa, met als hoogtepunt de Man Booker International Prize, die hij in 2014 won samen met zijn Engelse vertalers.

De melancholie van het verzet speelt zich af in een niet nader bepaald provinciestadje in Hongarije, dat veel gemeen heeft met Krasznahorkai's geboorteplaats Gyula. Het hele boek wordt gekenmerkt door wat wel Krasznahorkai's apocalyptische onbepaaldheid wordt genoemd. In het stadje gebeuren

onbevattelijke, angstaanjagende dingen: de openbare veiligheid wordt niet meer gegarandeerd, de gewone orde desintegreert. Er verschijnt er een circus op het marktplein, dat een opgezette walvis vertoont. Bij het circus hoort ook 'de Prins', een dwerg die nihilisme en geweld predikt, waardoor de hele stad uiteindelijk tot waanzin vervalt: er breken rellen uit en de volgelingen van de Prins zaaien dood en verderf.

De belangrijkste personages zijn de naïeve, kinderlijke Valuska, een fantast die in de kroeg uiteenzettingen houdt over de bewegingen van de hemellichamen en die uiteindelijk door zijn naïviteit betrokken raakt bij de plunders, en diens vriend en beschermer, meneer Eszter, een gepensioneerde muzikleraar, die geobsedeerd is door het plan om de piano te laten terugkeren tot de natuurlijke harmonieën in plaats van de later in zwang geraakte getempereerde stemming (o.a. de basis van Bachs *Wohltemperierte Klavier*), waarin in alle toonsoorten kan worden gespeeld, weliswaar ten koste van - voor normale mensen niet hoorbaar - gesjoemel met de toonhoogtes. Door terug te keren tot de mathematisch zuivere intervallen van de oude Grieken hoopt hij de harmonie der sferen te vinden, echter zonder succes: in zijn pure stemming klinkt Bach afschuwelijk.

Na de rellen wordt de orde hersteld door Eszter's gescheiden levende vrouw, de minnares van de politiechef. Zij vult het machtsvacuüm op en voert een nieuw dictatoriaal regime in, dat echter alles behalve de belofte van een betere toekomst in zich draagt. De handeling vindt plaats in een paar dagen. In elk hoofdstuk volgen we één personage, vanuit een verteller, wiens perspectief echter vertroebeld wordt door opmerkingen tussen haakjes en wendingen tussen aanhalingstekens die uit de mond van het personage lijken te komen. Pas aan het eind valt alles als een puzzel in elkaar.

De roman schildert een gitzwart beeld van het heden en de toekomst van de mensheid, waarin de grenzen tussen moordenaars en slachtoffers vervagen. De auteur is zeer overtuigend in wat hij vertelt en ondanks de zwaarmoedige sfeer zit het boek vol subtiele humor. Een Hongaarse kennis die me bij mijn laatste correctieronde hielp door de Hongaarse tekst voor te lezen zodat ik in het Nederlands kon meekijken of ik niets had weggelaten (de normale methode, afwisselend naar de zinnen in het origineel en de vertaling kijken, was door de ingewikkelde constructies die in het Nederlands grondig moesten worden herschikt, onmogelijk) moest soms stoppen met lezen van het lachen. Krasznahorkai's taal is geniaal. Hij zet een sfeer neer die je lang bijblijft en gebruikt daar uitzonderlijke stilistische middelen voor. Wat mij betreft is dit een van de grootste boeken van de Hongaarse literatuur van de laatste decennia.

En met vlag en wimpel mijn moeilijkste vertaling. Zelfs Krasznahorkai's eigen *Satanstango*, waarvoor ik de Filter vertaalprijs mocht ontvangen, was niet zo moeilijk als dit. Dat heeft vooral te maken met de lange, lange, ingewikkelde zinnen, waarbij het Hongaars heel andere grammaticale constructies mogelijk maakt dan het Nederlands en ook een hogere mate van ingewikkeldheid verdraagt. Bovendien heeft Krasznahorkai een zeer rijke woordenschat waarbij lang niet alles een een-op-een-vertaling heeft in het Nederlands. Ook wordt de nodige vakinhoudelijke kennis vereist: in het middelste deel, de overpeinzingen van meneer Eszter over de verschillende stemmingen, moet de vertaler enig verstand hebben van muziektheorie. Het laatste hoofdstuk beschrijft in detail de ontbinding van een lijk met veel biochemische terminologie. Nu heb ik toevallig aan de universiteit een bijvak muzikwetenschap gedaan, maar van biochemie weet ik weinig. Op zich is dat een situatie waarvoor je je als vertaler vaker gesteld ziet, je zoekt dan zo veel mogelijk op, maakt een zo goed mogelijke vertaling en vraagt een kenner om die te controleren. Gelukkig heb ik hulp gehad van een collega op de mailinglist Boekvertalers die arts is en ook verstand heeft van biochemie.

Als ik ergens over literair vertalen spreek, wordt vaak gevraagd wat het lastigste vertaalprobleem was dat ik ben tegengekomen. Die vraag vind ik altijd lastig, want om die te beantwoorden zou ik eerst

moeten vertellen wat er in het origineel staat, en als dat makkelijk was, dan was er geen probleem. Bovendien hoort het oplossen van dat soort moeilijkheden bij het métier. Je vraagt toch ook niet aan een concertgitarist of het moeilijk is om een bepaald akkoord te grijpen. Vaak wordt er ook gevraagd naar speciale moeilijkheden bij het vertalen uit het Hongaars. Mensen die vaker een dergelijke lezing hebben bijgewoond weten het al, maar er is in het Hongaars dus geen grammaticaal geslacht, hij en zij is hetzelfde woord, waardoor de auteur in het midden kan laten of het personage een man of een vrouw is. In het verhaal *A séta (De wandeling)* van Attila Bartis wordt bijvoorbeeld de hele tijd de suggestie gewekt dat de hoofdpersoon een jongen is, pas aan het eind blijkt dat het een meisje is. Overigens is zoiets in het Nederlands ook mogelijk als het verhaal verteld wordt in ik-persoon. Zo las ik op de middelbare school een boek van Andreas Burnier dat in de ik-persoon was geschreven en waarin de hoofdpersoon verliefd was op een meisje; ik dacht in mijn jeugdige naïviteit een hele tijd dat het dus een jongen moest zijn en had pas later door dat het om een lesbisch liefdesverhaal ging. Overigens, als je dat verhaal in het Russisch zou vertalen, waar ook sommige werkwoordsvormen een grammaticaal geslacht hebben, zou je tegen hetzelfde probleem aanlopen dat zich bij het vertalen van het Hongaars naar het Nederlands voordoet. (Dit is trouwens ook andersom een probleem, als in een dialoog steeds staat ‘...zei hij’, ...’zei zij’, dan moet je je in het Hongaars behelpen met ‘...zei de man, ...’zei de vrouw’ of andere kunstgrepen.)

Ook heeft het Hongaars maar één verleden tijd, je moet dus opletten dat je in het Nederlands de goede tijd gebruikt, bijvoorbeeld de voltooid verleden tijd als iets voortijdig is ten opzichte van de eerder genoemde handeling. Verder zijn er verschillen die niet zozeer taalgebonden zijn maar te maken hebben met andere stilistische conventies: zo kun je in het Hongaars allerlei werkwoorden gebruiken als werkwoord van zeggen, bijvoorbeeld: ‘Zo is het wel genoeg,’ stond opa op uit zijn stoel. Zo kan een Hongaarse schrijver bij een dialoog lekker variëren, terwijl je als Nederlandse vertaler je in allerlei bochten moet wringen om te voorkomen dat je steeds ‘...zei hij’, ...’zei zij’ moet schrijven.

Maar dit is het handwerk, dit soort dingen heb je bij alle talencombinaties. De grootste uitdaging is altijd: hoe behoud je equivalentie in betekenis, ingewikkeldheid en leesbaarheid. In het Duits wordt dat met een mooi woord “Wirkungsäquivalenz” genoemd, daarmee wordt bedoeld: de equivalentie in het effect dat de tekst bij de lezer teweeg brengt. Je wil de Nederlandse lezer zo veel mogelijk dezelfde leeservaring bezorgen als de lezer van de brontaal heeft. Dat betekent trouw, niet alleen in betekenis maar ook in stijl, register, sfeer, mate van obscuriteit, grammaticale complexiteit, zinsritme, zinsmelodie. Als Krasznahorkai ingewikkelde, maar toch begrijpelijke zinnen schrijft in het Hongaars, moet je ingewikkelde, maar toch begrijpelijke zinnen schrijven in het Nederlands. De grenzen kunnen anders liggen, maar je moet niet al te zeer willen versimpelen. Je vertaalt geen woorden en zinnen, je presenteert een schrijver in zijn compleetheid.